

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

die „positiven“ Rezensionen meist in liberalen Publikationsorganen zu finden sind und die „negativen“ meist in rechtsgerichteten.

Mich stört an dieser Sortierung die Grobheit des Rasters: Was bedeutet „positiv“ oder „negativ“? Für Annette Petersen ist damit offenbar ausschliesslich Zustimmung oder Ablehnung der in dem Text behandelten inhaltlichen Komponenten gemeint. Und warum wird der „neutrale“, also lediglich konkret beschreibende, nicht urteilende Rezensent mit einem Negativzeichen kenntlich gemacht? Ich könnte mir, was bei dem schnell und relativ flüchtig geschriebenen Buch Bölls naheliegt, sogar gut einen Rezensenten denken, der auf die inhaltlichen Aspekte positiv reagiert, deren Umsetzung im Text aber nicht in jeder Beziehung gutheisst: welches label würde dieser Rezensent von Annette Petersen umhängt bekommen?

Indessen illustriert die Verfasserin selbst, wie nichtssagend, ja problematisch die von ihr gewählte Gruppierung des Untersuchungsmaterials in drei verschiedene Kategorien ist. Als Beispiel mag der Spiegel dienen. Das Hamburger Magazin hatte seinerzeit eine wichtige Rolle bei der Publikation der *Katharina Blum* gespielt. Nicht nur, dass er unter Bruch seiner bisherigen Verlagspolitik zum erstenmal in seiner Verlagsgeschichte ein Werk der erzählenden Literatur im Vorabdruck publizierte. Es brachte in einer Reihe von Hintergrundartikeln auch wichtige Zusatzinformationen. Bölls Plädoyer für Ulrike Meinhof war seinerzeit im Spiegel publiziert worden. Das Magazin hatte auch ausführlich auf die persönlichen Unannehmlichkeiten hingewiesen, die Böll durch diesen Artikel entstanden waren, und nach Erscheinen des Vorabbrucks nahm der Eigner des Blattes ausführlich zu der Frage Stellung, ob die in dem Buch von Böll behaupteten und dargestellten Manipulationen des Nachrichtenmaterials und der Darstellung dieses Materials in gewissen Medien sich in Übereinstimmung mit der Wirklichkeit befand oder ob das Ganze das zwar im Ansatz richtige, aber im Einzelnen ungenaue Produkt dichterischer Phantasie sei. Annette Petersen verzeichnet insgesamt 9 Stellungnahmen des Spiegel zur *Katharina Blum* bzw. zu Böll, von denen eine als „positiv“ und je vier als „neutral“ und „negativ“ eingestuft werden. Mich überrascht einerseits die Begrenzung der Stellungnahmen auf die Zahl 9. Liegt nicht auch schon in dem Entschluss, eine alte Verlagsroutine zu durchbrechen und ein Erzählwerk vorabzudrucken eine positive Wertung? Andererseits hält Verfasserin eine sogen. „Hausmitteilung“ des Spiegel, die sich auf Böll und die *Katharina Blum* bezieht, für in ihrer Tendenz „negativ“. Nun sind vielleicht von allem, was der Spiegel druckt, gerade die „Hausmitteilungen“ ihrem Namen entsprechend am ehesten als Nachrichten bzw. Informationen zu bezeichnen, die den Leser auf bestimmte Trends hinweisen oder ihn über bestimmte Sachverhalte unterrichten sollen. Wenn überhaupt irgendwo im Spiegel, dann finden sich nackte, d. h. in der Bewertung „neutrale“ Tatsachen in den einleitenden „Hausmitteilungen“. Als „negative“ Stellungnahmen werden aber von Frau Petersen auch die im Spiegel in der Sparte „Zitate“ abgedruckten Äusserungen aus anderen Medien, im aktuellen Fall Zitate aus der „Stuttgarter Zeitung“ bezeichnet. Spiegel-Leser werden wissen, dass in dieser Spalte wöchentlich Sprach- und Gedankenblüten aus anderen

Medien abgedruckt werden, die die Redaktion aus einem nicht näher erläuterten Grund für bemerkenswert, bedenkenswert oder merkwürdig hält. Meist handelt es sich bei diesem Material um das, was im Schwedischen „grodor“ genannt wird, bezw. von der Redaktion dafür gehalten wird, keineswegs aber um Meinungsäusserungen der Redaktion.

Ich kann aufgrund meiner Beobachtungen mit dem von Frau Petersen ausgewerteten Material, hier mit dem Spiegel, der Verfasserin den Vorwurf nicht ersparen, ihrem Untersuchungsgegenstand nur bedingt gewachsen zu sein. Sie wertet wie gezeigt, das Material aus, ohne den Kontext zu berücksichtigen, in dem eine Meldung erscheint, unterscheidet nicht zwischen Meldung bzw. Nachricht und Kommentar/Meinung der betreffenden Zeitung. Gelegentlich zeigt sie auch keinen Sinn für sprachliche Nuancierung. Die Besprechung der Katharina Blum in der *Süddeutschen Zeitung* erschien seinerzeit unter der mildironischen Überschrift „Liebe und Hass der Heiligen Katharina“ und formulierte, obgleich dem Gegenstand gegenüber grundsätzlich positiv eingestellt, doch gewisse ästhetische Vorbehalte. Diese aber werden von der Verfasserin gar nicht gewürdigt, die die Rezension als bedingungslos „positiv“ einordnet.

Einwände liessen sich schliesslich auch noch gegen die Art erheben, wie Verfasserin die „Bedeutung“ des von ihr bearbeiteten Medienmaterials beschreibt. Zweifellos reicht es nicht aus, allein aus dem Umstand, dass z. B. Bild eine Auflage von über 2 Mio. Exemplaren hat und Die Zeit nur gut 350 000 zu schliessen, der Einschätzung eines Buches in der Bild-Zeitung komme grösseres Gewicht zu als der in der Zeit (vgl. „Kommentar zur Verbreitung“, 62 ff.).

Das Buch weist eine Fülle von Druckfehlern auf, die nur zum geringen Teil auf dem beigefügten „Errata“-Bogen korrigiert sind.

Gerd Müller

Mogens Brøndsted (red.): *Kortprosa i Norden. Fra H. C. Andersens eventyr til den moderne novelle*. Akter fra den XIV studiekonference for skandinavisk litteratur i Odense 1982. Odense University Studies in Literature vol. 15. Odense Universitetsforlag 1983.

Lars-Håkan Svensson – Lasse Söderberg: *Svenska prosadikter*. FIB:s Lyrikklubbs årsbok 1984. Kristianstad 1983.

Under tidigare sammankomster har *International Association for Scandinavian Studies* med jämna mellanrum uppehållit sig vid litteraturens tre huvudgenrer: romanen behandlades vid mötet i Bergen 1970, medan Kiel 1972 och Helsingfors 1978 utgjorde ram för diskussioner om lyrik respektive dramatik. Nu tycks turen ha kommit till underordnade, och därmed mer svårfångade och problematiska litteraturformer, och perspektivet har samtidigt vidgats från att gälla företrädesvis 1900-talets litteratur till att omfatta även äldre texter. Undertiteln till trots diskuteras under konferensen i Odense 1982 även kortprosa tillkommen före Andersens första häfte *Eventyr, fortalte for Børn* 1835. Myt, folksaga, legend, pått, fabel, exemplum m. fl. genrevarianter dyker ofta upp som referens-

punkter, och ger framställningarna en välkommen historisk förankring.

Den över 400 sidor tjocka, tättryckta konferensrapporten inleds med en avdelning längre föredrag ägnade mer generella och metodologiska frågor. Någon större klarhet om vad som faller under beteckningen »kortprosa» kan läsningen knappast sägas leda fram till, snarare motsatsen, och något annat vore heller inte att vänta. Bland dussinet bidragsgivare märks Otto Oberholzer, som vill räkna kortprosan till ett av de fyra episka grundbegreppen – vid sidan av epos, roman och novell – och gör ett närmast heroiskt försök att reda ut de förbindelser och skenbara eller reella motsättningar som råder i den terminologiska djungeln. Han urskiljer en första storhetstid för genren under och efter första världskriget, en andra högkonjunktur efter 1945. Betydligt mer intressant är den forskningsöversikt som samtidigt presenteras. Tyska teoretikers insatser har varit särskilt framgångsrika, även om uppslagsrikedom gärna blandas med dubiösa påståenden och trivialiteter. Det är säkert riktigt att pressens framväxt och nutidsmänniskans alltmer stressade livssituation varit befrämjande för kortprosans blomstring, men att genren p. g. a. tidsbrist skulle föredras av de mycket unga och mycket gamla – om härmed avses som läsare eller författare är oklart – förefaller mer tveklaktigt. Påståendet stöder ändå den förmodligen riktiga tanken att kortprosan är en existentiell företeelse, och inte enbart ett historiskt fenomen (s. 16). – Ingen lär heller bli så mycket klokare av upplysningen att »the short story» företrädesvis gestaltar ett begränsat och avgörande tidsavsnitt i en människas liv (s. 17). De poetologiska iakttagelser Oberholzer refererar befinner sig inte alltid på detta förhållandevis naiva plan, även om de sällan är invändningsfria.

Odense-sessionens mest omfattande bidrag är Peter Brask lika imponerande som energiska försök att genomföra en kompositionsanalys på den första tredjedelen av Blichers *En Landsbydegns Dagbog*. Tidsordningar, orsaks- och konsekvensförhållanden, motsättningar av skilda slag samt andra företeelser i texten, hör till dess mest frekventa semantiska relationer, och då dessa bör ligga till grund för indelningen av prosan i nivåer och segment, pläderar Brask för ett av forskningen gemensamt omfattat beteckningssystem. De för textindelningen användbara semantiska relationerna behöver emellertid inte alltid innehålla central information. Kompositionen kan ibland bygga på tematiskt mer triviala föreställningar, och själva det kompositionella *mönstret* kan dessutom innehålla värdefulla upplysningar (s. 32, s. 41, s. 43). Brask analys är övertygande, skarpsinnig, och – komplexiteten till trots – relativt lättillgänglig. Hans avslutningsvis framförda frågor om kompositionsanalysen måhända kan bidra med observationer på genrebestämningarnas och periodkaraktistikens fält låter sig inte avfärdas utan vidare. Mer omfattande undersökningar och en ytterligare utbyggd teori- och begreppsapparat kan möjligtvis leda fram till tankeväckande resultat.

Bland övriga inlägg bör nämnas Lars Peter Rømhilds diskussion av genre-relationer och gränsöverskridningar, där de nonfiktionsella kortprosavarianterna essä och skiss står i förgrunden. Tom Eide försöker fånga fem författarskap och ett antal litterära traditioner med hjälp av en »holdningsanalys», d. v. s. utifrån hur de agerande personerna i en text reagerar på de krafter och impulser som »i

gitte situationer kan bryta frem og påvirke mennesket» (s. 121). Framställningen är lättläst och uppslagsrik, men som beträffande så många andra uppsatser undrar man i vilken utsträckning metod och observationer är tänkta att vara tillämpliga enbart på den konststart konferensens ämne täcker.

Åtskilliga föredrag tyngs av en skrymmande barlast av ord, och balanserar mellan det obegripliga och det självklara (t. ex. uppsatserna om Kierkegaards novellkonst respektive den litterära behandlingen av okupationsåren i dansk kortprosa). Hans Kuhns analys av Axel Wallengrens parodikonst måste därför ha välkomnats som en efterlängtd och fräsch fläkt av mötesdeltagarna, samtidigt som den klokt och medryckande frilägger de skilda strategier Fakiren utnyttjat sig av.

Efter den inledande avdelningen ägnas volymens resterande två tredjedelar åt ett 40-tal kortare debattinlägg, fördelade på nio ämneskretsar. Essän, den folkliga berättelsen och trivialnovellen får vederbörlig uppmärksamhet. Kvaliteten och ambitionsgraden varierar högst betydligt, liksom den innehållsliga och metodiska utläggningen. Av de sex uppsatserna under rubriken »Kunsteventyret» behandlar fyra naturligt nog H. C. Andersen. Eugen M. Czerniawski informerar om sagoberättarens reception i Sovjet, där hans verk översatts till 38 språk, tryckts i 20 miljoner exemplar, och praktiskt taget varje vecka framförs i radio eller TV (s. 173 ff.). Jiří Munzar skriver kort och sakrikt i ett av volymens bättre bidrag om Andersen som förmedlare mellan romantik och realism, och försöker sig med gott resultat på att specificera i vilka avseenden författaren lärt av tysk romantik (Hoffmann, Brentano) å ena sidan, av Biedermeier (Mörrike) å den andra.

Med tanke på att konferensen lockat deltagare från 19 länder kan det vara mödan värt att försöka få ett begrepp om hur den nordiska »novellistiken» uppfattas och behandlas i ett internationellt forum. För svenskt vidkommande leder en sådan undersökning till obehagliga överraskningar. Den bild som här framträder av svensk kortprosa måste betecknas som smått sensationell. Att vår litteratur ägt skribenter i denna genre som August Blanche, Strindberg, Ola Hansson, Heidenstam, Per Hallström, Albert Engström – för att inte tala om Hjalmar Söderberg!! – eller bland yngre årgångar Tage Aurell, Stig Dagerman, Pär Rådström och Per Olof Sundman, kan ingen läsare ana sig till utifrån de här samlade uppsatserna. Det kommer som en lättnad när man till sist stöter på Almqvists namn i Louise Vingens fina strukturanalys av »Skaldens natt». Även Pär Lagerkvist, Ivar Lo-Johansson och Lars Ahlin behandlas, om än något originellt. Andrzej Chojcecki frågar sig om man verkligen kan tala om en kortgenreform i den förstnämndes diktning. Efter en rad textexempel ur Lagerkvists romaner och dramer (!) när han fram till ett nekande svar. Författarskapet utspelas på »det inre pragmatiska planet (autotelistiska planet) och borde betraktas som en inreliterär diskurs uppskriven på olika teman med olika aspekter» (s. 322). Här har uttolkaren desavouerat sitt ämne på ett närmast kaskaliknande vis, såvida inte det långa talets korta mening helt enkelt är att Lagerkvists produktion bjuder på förhållandevis få kortprosastycken. – Artur Bethke ger en handboksmissig sammanfattning av Lo-Johanssons novellteori, medan Egil Törnqvists jämförelse mellan bok- och TV-versio-

nera av Ahlins »Kommer hem och är snäll» mynnar ut i slutsatsen att såväl informationsmängden som informations sättet avviker betydligt mellan de två medierna (s. 84).

Till de kortprosaister av svensk härstamning som i övrigt uppmärksammas hör Henning Berger och Algot Ruhe (»Den klassiske novelle»). Under beteckningarna »Den realistiske novelle» och »Den fantastiske fortælling» behandlas bl. a. texter av Alexander Kielland, Sillanpää, Sigrid Undset och Karen Blixen (den sistnämnda föremål för tre analyser), medan Sverige bidrar med giganter som den numera i alla sammanhang obligatoriska Sonja Åkeson respektive Axel Munthe!! Det tycks nästan vara en medveten strävan från svenskt håll att förtränga traditionen. De egendomliga valen av forskningsobjekt kan inte förklaras med att könssynpunkter velat göra sig gällande. Namn som Ernst Ahlgren, Selma Lagerlöf, Agnes von Krusenstjerna, Stina Aronson och Margareta Ekström borgar för att Sverige ändå äger både representativa och framstående författarinnor inom den realistiska och fantastiska berättarkonsten. – Danskar, norrmän, finländare och islänningar tycks däremot ha ett levande förhållande till det litterärt förgångna. Det är symptomatiskt att J. P. Jacobsen och Johannes Jørgensen behandlas i avsnittet »Symbolismens kortprosa», Bjørnson, Drachmann och Nexø i »Den folkelige fortælling», medan inga svenska texter lockat bidragsgivare. – Som exempel på modernistisk kortprosa förekommer, vid sidan av Lagerkvist, Lars Gyllenstein, men den berättelse Josef Michl valt att behandla – »Skriket» – är kanske mindre lämplig, då den ingår i det större sammanhang som *Moderna myter* utgör, och man åtminstone kunde diskutera huruvida och i vilken mening den är ett kortprosastycke.

*

Någon enstaka gång kan deltagarna i Odensekonferensen i förbigående beröra skiljelinjen mellan kortprosa och prosadikt, men oviljan att gå närmare in på frågan är uppenbar. En ypperlig illustration till den problematik som här otvivelaktigt är för handen ger FIB:s Lyrikklubbs årsbok för 1984 – *Svenska prosadikter*. Här förekommer nämligen samma text av Almqvist som Louise Vinge behandlade i Odense. Prosapoemets inslag av novellistiskt-anekdotiskt stoff betonas därtill uttryckligen (s. 16).

Det säger sig självt att utgivarna av en samling prosadikter har en naturlig benägenhet att överbetona genrens vikt, och Lars-Håkan Svensson och Lasse Söderberg undgår inte frestelsen helt. Prosadikten måste »tillmätas en alldeles särskild betydelse», och det är »knappast en överdrift att påstå att den vid sidan av sonetten är den tidiga modernismens, det vill säga symbolismens, förnämsta uttrycksform» (s. 13).

I en 20-sidig inledning konstaterar de att litteraturarten haft svårt att göra sig gällande i engelskspråkiga länder, och dröjer i huvudsak vid dess framväxt i Frankrike och Sverige. Via Aloysius Bertrand, Baudelaire, Mallarmé och Rimbaud når den in i 1900-talet, där skåningarna Ola Hansson och Vilhelm Ekelund under intryck av Turgenjers *Senilia* gör den bofast i svensk miljö. 40-talister som Sven Alfons och Karl Vennberg tillhör de få moderna diktare som inte lockats av genren, medan den följande generationen förde traditionen vidare i samlingar av bl. a. Bo Grandien, Birgitta Trotzig och Ingemar Leckius. Som

särskilt betydelsefulla förmedlare och förnyare utpekas Edfelt, Lundkvist och Tranströmer, en bedömning det inte finns något att invända mot, och som också återspeglas i det texturval som sträcker sig fram till Niklas Rådström. Den avvikelse från antologititeln som består i att åtskilliga utländska prosapoem i översättning tagits med, kan förmodligen förklaras och ursäktas med att Gunnar Ekelöf och Erik Lindgren i annat fall skulle ha blivit alltför sparsamt företrädna.

Som väntat stöter utgivarna på svårigheter när de vill ge definitioner och precisera gränserna för urvalet. Trevande utsagor om att prosapoemet lämpar sig särskilt väl för vår tid och ej är versindelad, att det har en mer direkt och personlig form och ger texterna »en mera intim och avklarad prägel» (s. 14f.), ersätts till sist av en hänvisning till den egna känslan »för vad en prosadikt är och inte är»: kort, »mer utarbetad rytm, fler ljudeffekter och större metafor- och bildtäthet», en unik »förmåga att imitera musikaliska former», »meningar uppställda som vanlig prosa» (s. 19f., s. 30). Kriterierna är som synes antingen högst subjektiva eller ytterst tvivelaktiga, även om de med rätta understryker att prosadikten inte utgör ett alternativ för den som skyr metriska krav. Redan en blick i urvalet avslöjar t. ex. att det sistnämnda villkoret är långt ifrån entydigt. Det är också svårt att se vilka partier i Tranströmers *Östersjöar* som av rent typografiska skäl skulle kunna göra anspråk på att betraktas som prosadikter respektive prosa (s. 31). – Försöket att utnämna greken Philostratos från Lemnos som prosadiktens anfader därför att denne i likhet med många nutida lyriker visat en förkärlek för att i detalj beskriva tänkta eller verkliga konstverk (s. 22), tycks också något fantasifullt, även om det säkerligen finns en förbindelse mellan antik retorik och lyrisk modernism, förmedlad bl. a. i Ezra Pounds föreskrifter i *ABC of Reading* om hur en hågad skribent och kritiker-läsare skall uppöva sin förmåga till orval och observation via studium och beskrivning av naturalieobjekt.

Trots dessa invändningar finns det ingen anledning att ifrågasätta den centrala värderingen och själva utgångspunkten för antologin: att svensk prosadikt har en lång, rik och ofta förbisedd historia (s. 15). Under gynnsamma omständigheter kan kanske denna utgåva med tiden bidra till att också detta påståendes sista led falsifieras.

Pär Hellström

Staffan Björck: *Swenska Språkets Skönheter*. Norstedts 1984.

Staffan Björcks nya arbete har fått sin titel från P. A. Wallmarks poetiska antologi *Swenska Språkets Skönheter* i Vers och Prosa, eller *Swensk Anthologi* (1820); enbart den förra, poetiska delen föreligger, ty ett planerat prosaurval blev aldrig förverkligat. En undertitel till Björcks bok förtäljer att det rör sig »Om den lyriska antologin i Sverige – dess historia och former samt en katalog över titelbeståndet 1737–1983 utarbetad av Sylvia Törnkvist». Björcks medförfattare, bibliotekarien Törnkvist, svarar sålunda för hela det bibliografiska utarbetandet av titelförteckningen (s. 231–286), men Staffan Björck står för de ytterligare upplysningar eller bedömningar som där fogats till somliga katalognummer. Inalles upptar förteckningen,